

Коновалова О. І.,

аспірант кафедри української літератури

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ВИРОБНИЧА ТЕМАТИКА І ШЛЯХИ ЇЇ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В РОМАНІ АНАТОЛІЯ ШИЯНА «МАГІСТРАЛЬ»

Анотація. У статті досліджено роман А. Шияна «Магістраль» як канонічний текст соціалістичного реалізму виробничого жанру, шляхи його художньої реалізації. Твір репрезентовано автором через ключові ідеологеми: творчої праці, нової людини-трудівника, колективної свідомості. Автор поглиблює проблемне поле роману через психологізацію й індивідуалізацію персонажів.

Ключові слова: виробнича проза, психологізм, праця, роман, соціалістичний реалізм.

Постановка проблеми. У 30-х рр. ХХ ст. тема праці стає центральною в радянському мистецтві, а провідним жанром літератури – роман із його численними різновидами. Саме тоді на літературну арену вийшов і був офіційно легалізований виробничий роман: «Шукання нових художніх форм, засобів естетичного освоєння одного з найістотніших суспільних процесів – перетворення нашої країни з аграрної в індустріальну – в українській, як і у всій радянській прозі, привело до виникнення «виробничих» романів та повістей» [1, с. 35]. Виробничий роман був інтенсивно «... продукований в українській літературі на зламі 20-х – 30-х та в першій половині 30-х рр. минулого століття» [2, с. 26]. Однак історія літератури засвідчує, що виробнича проза не була фрагментарним явищем, обмеженим одним десятиліттям. У літературі міжвоєнного й післявоєнного періоду твори відповідної тематики також посідали помітне місце. Після 1950-рр. виробничий роман відходить у тінь, а його ідеологічна підтримка згори значно послаблюється. Сучасні дослідження показують типологічну схожість сьогоднішньої «трудова літератури» й радянського виробничого роману. Така життєвість жанру та його ревізія в пострадянські часи свідчить про актуальність порушуваних тем і зацікавленість читача зображеною епохою, зображеною саме так і в такому художньому ключі. Також через наявність великої фактажу (описів виробничих процесів, точних географічних назв і хронологічних меж) сьогодні ці твори мають особливу цінність і дають можливість відтворити, часто до найменших деталей, історію виробництва в СРСР.

Дослідженням природи та особливостей виробничого роману займається низка науковців. К. Кларк розробила схему елементів фабули типового виробничого роману. О. Філатова досліджує механізми творення й особливості розвитку українського виробничого роману. Роботи К. Машкової присвячено вивченню ментальної специфіки соцреалізму (на матеріалі російської виробничої прози). М. Васьків визначив типологічні риси українського виробничого роману, спираючись на низку творів національної літератури. У творчості Анатолія Шияна виробничу тему побіжно досліджували П. Колесник, Ю. Мушкетик, О. Стасцький. Попри активізацію наукового інтересу до означуваної проблеми, український виробничий роман як цілісне системне явище залишається недостатньо вивченим. Необхідність вивчення якомога більшого корпусу текстів від-

повідної тематики для подальшого формування художньої моделі українського виробничого роману зумовлює актуальність дослідження.

Стаття спрямована на дослідження виробничого роману «Магістраль» (1934) Анатолія Шияна, шляхів реалізації виробничої теми у творі та особливостей авторської модифікації жанру.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 30-ті рр. ХХ ст. тема праці стала центральною в житті радянського суспільства, «будівництво розумілося як утілення в життя ідеалів перебудови дійсності» [3, с. 78], а виробництво, індустріалізація й технологізація стали його ключовими аспектами. Ю. Мушкетик називає виробничий роман «літописом діянь робітничого класу тридцятих років» [4, с. 42], «своєрідним завоюванням часу» [4, с. 55]. М. Васьків схиляється до думки, що «виробничий роман до життя покликани нечужані теми індустріалізації та породжений ними ентузіазм» [5, с. 152]. Класичний виробничий роман мав показувати зміни в характерах героїв через їхнє ставлення до праці (еволюція через працю). Український виробничий роман виконував специфічну функцію та був покликаний трансформувати українську націю, сформувати й утвердити в культурі та соціумі образ українського пролетаріату, робітничого міста, тим самим зробити сільськість українців другорядною рисою.

Виробничий роман був досить уніфікованим і мав такі загальні риси: герой – передовик виробництва; перевага соціалістичної системи над капіталістичною; пафосність індустріального будівництва; оптимістичний і піднесений тон твору; партійність, ідейність; захоплення виробничими процесами; конфлікт старого, консервативного з новим, передовим; зображення образу шкідника, класового ворога тощо. Радянські дослідники до характерних рис зараховували «тісне переплетення елементів епічності, що включають прагнення показати широку історичну перспективу в житті народу, з репортажною манерою викладу, з нарисовим зображенням важливих етапів будівництва соціалізму» [1, с. 36]. Разом із тим проза цього жанру мала й низку слабких місць, серед яких такі: надмірне захоплення техніцизмом; наявність протокольно-декларативних гасел, виробничої лексики; натуралістична описовість; заданість у показі шкідництва та розв'язання виробничих конфліктів. Не можна не погодитись із дослідниками, які, попри деякі спірні щодо художньої вартості моменти, визнають окремі твори на виробничу тематику «певним здобутком у розширенні жанрово-тематичних обріїв національної літератури, у функціональному й стилістичному збагаченні літературної мови» [6, с. 93].

Український радянський письменник Анатолій Шиян (1906–1989), перебуваючи в 30-х рр. у центрі літературного життя, мав можливість оперативно реагувати на соціально-політичні та ідеологічні зміни й потреби часу. Своєрідною реакцією на колосальні темпи індустріалізації, поширення жанру

виробничої прози в літературі став роман «Магістраль» (1934), присвячений першим рокам індустріалізації. Його появі передувала низка публікацій, які було надруковано в радянській періодичній пресі з метою висвітлення масштабів комуністичного будівництва та як результат багатьох поїздок автора (нариси «Мурманською залізницею», «Подорож до Ніжина», «Галерія»). Роман став підсумком творчих шукач у жанрі виробничої прози.

У «Магістралі» автор порушив нову для виробничої прози проблему – виховання та перевиховання людини через колектив. Критика сприйняла твір стримано (якщо не сказати негативно), однак вона не могла ігнорувати появу нового роману, написаного на актуальну в той час тему. У своїй статті «Сюжет і дійсність» П. Колесник нещадно критикував Шияна-романіста. За словами критика, «авторові не вдалося як слід художньо зреалізувати свій інтересний і дуже цінний задум» [7, с. 79]. А. Стучевський і В. Фількін також оцінили роман «Магістраль» як «невдалий, з низьким художнім рівнем» [8, с. 116], пояснивши це глибокою закоріненістю автора в сільську тематику. Однак твір не лише розширив тематичний діапазон творчості прозаїка, а й утвердив його як художника людських дол, письменника, котрий добре знає людську психологію. Радянські критики вважали, що саме через надмірну психологізацію письменникові «не вдалося в показі заводського життя узагальнити ідею заводу, піднести її, як символ нового життя» [7, с. 86]. Варто відзначити, що критична оцінка будувалась насамперед на реалізації тематичного й ідейного задумів твору. Саме це зумовило багато в чому негативну оцінку з боку радянських критиків.

Роман «Магістраль» відзначається класичною побудовою: головна фабульна лінія – виробнича (будівництво нового цеху, соціалістичне змагання), допоміжні – приватні (любовний трикутник, зміна життєвого устрою на побутовому та світоглядному рівнях, проблема морального вибору). Однак саме приватні наративи, органічно вплетені до фабульної лінії, дали авторові змогу зробити героїв твору живими, багатограними, відійти від схематизму. Спроба вийти за межі односторонності в зображенні людини праці вдалася А. Шиянові, «образи робітників у його «Магістралі» розроблені дещо ширше, ніж у творах інших письменників» [4, с. 47–48].

У романі автор змальовує два місця дії – завод і робітничу околицю (подвір'я бараку, у якому живуть робітники). Ці топи є ключовими в розумінні творчого задуму автора. Двір і барак стають місцем розгортання найдраматичніших сюжетних ліній роману, що розкривають особистісне в образі кожного героя.

Деталізація виробничого процесу, традиційної виробничої термінології – невід'ємна риса роману. Терміни подаються у формі контексту, у якому протікають виробничі стосунки, розгортаються життєві ситуації тощо. Однак у романі наявні місця, де описи та виробнича статистика є самоціллю, а показ потужностей, досягнень НТР виходить на перший план. Автор оформлює таку інформацію в офіційні доповіді заводського керівництва й в агітаційні промови, лекції для співробітників заводу. Так, інженер Перлін розповідає про механізацію в обробному цеху, детально ознайомлюючи робітників із устаткуванням, де «ручне завантаження деталей у барабани після очистки замінюється механізованим процесом: з платформи, поворотних кранів, під'їзної дороги й інших устаткування» [9, с. 282].

У романі автор ніби ділить художній світ (проекція на дійсність) на дві частини – колективний світ перетворюваль-

ної праці (зовнішній світ) і глибоко індивідуальний, інтимний світ внутрішнього «я» героїв. І хоча виробнича тема частіше інших згадується автором у творі, після прочитання «Магістралі» приходиться відчувати, що саме в бараках відбуваються ключові події роману. Світ внутрішнього «я» постає перед нами у вигляді калейдоскопу різних образів і життєвих дол. Митець створює десятки таких світів, і кожен із них по-своєму вражає. У кожного героя – своя життєва доля, свій драматизм і свій «шлях прозріння».

Група позитивних героїв представлена у творі без чіткої ієрархії на головних і другорядних. Осердя заводу становлять комуністи Карамаш, Шаботенко, Алямса, Землянка. Вони мають на меті не лише організувати творчий ентузіазм робітників, а й домагатися, «щоб робітник був культурною й освіченою людиною» [9, с. 98], тобто перевиховувати людину через працю. Їхнє завдання – створити «відмінний тип людини, загартованої в класових боях. Не голу людину на голій землі, а соціалістичну людину, озброєну технікою, безстрашну, з великою волею, з високими інтелектуальними здібностями» [9, с. 99]. Це програмова мета творів на виробничу тематику, яка набуває лозунгово-звучання на сторінках роману.

Цікавим із погляду художньої реалізації цих завдань є образ Опалька – молодого камеря-ударника. Він не лише втілює в собі комплекс необхідних на будівництві рис, у своєму прагненні змінити світ юнак переходить на якісно новий рівень самоусвідомлення, нові масштаби перетворення дійсності: «Буду вчитися на інженера, щоб десь у глухому закутку, серед лісу, на голому місці, так, як ми на пустирі починали ливарний, збудувати лісовий завод. Величезний завод, щоб коло нього вирросло потім ціле місто» [9, с. 384]. Під впливом заводу та заводського колективу змінюється й сезонний робітник Силантій Якунін. Він пориває із сільським минулим і приймає рішення стати повноцінною частиною оновленого суспільства, учасником і рушійною силою перетворень: «Щось нове помітив у каменярі Корольов. Це нове – турбота за котлован. Це нове свідчить, що непомітно для самого себе колишній сезонник зростається міцно з заводським колективом, живе його радощами й боліс його болями» [9, с. 251].

Калейдоскоп робітників представлений у Анатолія Шияна як сума заводського колективу, єдиний механізм із чіткою соціальною стратифікацією. Усі вчинки героїв кодифікуються автором через концептуальний образ заводу – культової споруди, що «витісняє із життя героїв храм» [10, с. 8]. Відповідно, процес індустріалізації «уподібнюється творенню світу, в якому Сталіну, партії, інженерові, а часом і простому робітникові надається роль всесвітнього творця» [10, с. 8]. Отже, у житті людей завод виконує колосальну перетворювальну й організовувальну роль.

Корпус негативних героїв роману представлено образами Захара Решетченка, Віктора Колокольцева та Хлоні. Центральне місце серед них посідає Захар Решетченко – класовий ворог нового ладу, який діє через своїх поплічників – Колокольцева й Хлоню, дрібних шкідників, які ведуть підривну діяльність на заводі. Класичний конфлікт добра та зла, старого й нового розв'язується через протистояння антагоніста (Решетченко) та протагоніста (усі позитивні герої твору – живий організм заводу) й підсилюється драматичністю образу шевця Івана Раздорина, який перебуває в центрі боротьби. Автор приділяє багато уваги внутрішньому світові І. Раздорина, його психологічному становленню. Цей образ чи не єдиний у романі, у який письменник вклав

настільки колосальний психологічний заряд. Психологізм увиразнює соціальну спрямованість авторського задуму – показавши глибину внутрішніх суперечностей, трагічність долі героя, романіст увиразнив процес самоусвідомлення, переродження та адаптації до соціуму. І все це зроблено через працю.

Художня лабораторія митця розкриває перед нами такі складові риси його психологізму: характеристика через деталь (виразність і промовистість психологічної деталі); майстерність психологічного розкриття образу; тонкі деталі правдивої психологізації. Психологічні нюанси дають змогу сприймати характери героїв у їхній повноті й неоднозначності.

Крізь виробниче полотно Анатолій Шиян удивляється в людину-трудівника, багатолику, многогранну, різнохарактерну, з усією різноманітністю життєвої долі. І хай деякі з характерів розкриті схематично (Перлін, Карамаш, Захар Решетченко) чи малодинамічні (подружжя Зентель, дружина Ковальова), однак дебютні спроби А. Шияна в царині характеротворення на романному полотні можна вважати вдалими. Раздорин, Юлька, Кривенцов постають яскравими та самобутніми, з індивідуалізованим внутрішнім світом і цільними характерами, у яких збережено баланс «суспільного» й «особистого».

Висновки. Анатолій Шиян своїм романом зробив спробу знайти людину в індустріалізованому світі кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст. і знайшов, але людину не як частину виробничого процесу, а як самоціль: із її щоденними життєвими колізіями, комунікацією зі світом, внутрішніми порухами та мотиваціями тощо. Самоціллю роману було не виробництво, як того вимагала радянська критика й уніфікована література, а образи людей – реальні, часом суперечливі, але живі та об'ємні.

Те, що низка радянських критиків (Б. Коваленко, П. Колесник) уважали недоліками роману «Магістраль» – надмірна увага до індивідуальних переживань героїв, у центр роману поставлено не виробництво, а людей – ми розглядаємо як невід'ємну частину твору із сильним психологічним струменем. У добу уніфікації творчості, мистецтва та й самого світогляду письменник зробив спробу вийти за межі жанру й унести в роман психологічну складову. Митець художньо оформлює історію людської праці, возвеличує її, відійшовши від шаблонності, публіцистичності та сухості викладу. Будівництво нових виробничих потужностей проектується автором на розвиток дійсності у свідомості героїв: через трудову звичаю й самовіддану працю – до світлого майбутнього, через загальне благотворіння – до еволюції індивідуальної свідомості людини-трудівника (людина – частина великого, людина – творець).

Література:

1. Історія української літератури : у 8 т. / редколегія : Б. Буряк, О. Засенко та ін. – К. : Наукова думка, 1969–1971. – Т. 7 : Література періоду завершення будівництва соціалізму та Великої Вітчизняної війни (1933–1945) / відпов. ред. Б. Буряк. – 1971. – 400 с.
2. Філатова О. «Виробничий» роман як технократичний проект

«інженерії людської душі» / О. Філатова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика». – 2011. – № 22. – С. 26–30.

3. Нагапетова А. Проблема безконфліктності та її відображення в радянській «виробничій» прозі 20–30-х років XX століття / А. Нагапетова // Культурне життя півдня Росії. – 2009. – № 2. – С. 78–80.
4. Мушкетик Ю. Анатолій Шиян : [критико-біографічний нарис] / Ю. Мушкетик. – К. : Радянський письменник, 1960. – 171 с.
5. Васильків М.С. Український роман 1920-х – початку 1930-х років : генетика й архітектоніка : [монографія] / М.С. Васильків. – Кам'янець-Подільський : Буйницький О.А., 2007. – 208 с.
6. Дзюба І.М. Література соціалістичного абсурду (Твори українських радянських письменників 30-х років про індустріалізацію, колективізацію, розкуркулення, голод) / І. Дзюба // Сучасність : Література, наука, мистецтво, суспільне життя : щомісячний часопис незалежної української думки. – 2003. – № 1. – С. 88–112.
7. Колесник П. Сюжет і дійсність / П. Колесник // За марксо-ленінську критику. – 1930. – № 7. – С. 78–91.
8. Стучевський А. Творчість А. Шияна / А. Стучевський, В. Фількін // Молодий більшовик. – 1939. – Кн. 9. – С. 110–119.
9. Шиян А. Магістраль / А. Шиян. – Харків-Одеса : Молодий більшовик, 1934. – 395 с.
10. Машкова К. Виробнича проза 1920 – 1930-х років : соцреалізм і ментальні основи російської літератури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02 «Російська література» / К. Машкова. – Симферополь, 2012. – 20 с.

Коновалова Е. И. Производственная тематика и пути ее художественной реализации в романе Анатолия Шияна «Магістраль»

Анотація. В статті досліджено роман А. Шияна «Магістраль» як канонічний текст соціалістичного реалізму виробничого жанру, шляхи його художественної реалізації. Произведение представлено автором через ключевые идеологемы: творческого труда, нового человека-труженика, коллективного сознания. Автор углубляет проблемное поле романа через психологизацию и индивидуализацию персонажей.

Ключевые слова: производственная проза, психологизм, труд, роман, социалистический реализм.

Konovalova O. The productive subjects and ways of its artistic realization in the novel of Anatoliy Shiyan "Highway"

Summary. This article explores the novel by Shiyan "Highway" as canonical text of socialist realism genre production, ways of artistic realization. Research is carried out by biographic, cultural and historical methods of research and textual analysis a novel. Text of productive themes is represented by the author through the key ideological, creative work, new working man, a collective consciousness. An author deepens the problem field of a novel through the psychological and individualized characters.

Key words: production prose, psychology, work, romance, socialist realism.